

YHTEISELLÄ LÖYTÖRETKELLÄ OSALLISUUTEEN

Osallisuus on lapsen oikeus. Osallisuudella on lasta suojaava ja itsenäistymistä edesauttava tehtävä. Osallisuuden kautta lapsi oppii lopulta ohjaamaan omaa elämänpurtaan aikuisten ja vertaisten tukemana. Osallisuus tarkoittaa sitä, että voi olla osa yhteisöä yhdenvertaisena jäsenenä sekä olla osallisena omassa elämässään. Tämän vuoksi pysähtyminen lapsen osallisuuden äärelle on merkityksellistä.

Osallisuuden käsitettä käytetään hyvin kirjavasti osallistamisesta osallisuuden mahdollistamiseen. Osallisuuden käsitteen määrittäminen ei ole yksinkertaista, eikä sille ole olemassa yhteisesti sovittua ja täsmällistä määritelmää. Osallisuus on yhteensopivuutta ja mukaan ottamista. Se on liittymistä, suhteissa olemista, kuulumista, yhteisyyttä, osallistumista ja siihen liittyvää vaikuttamista ja demokratiaa. Osallisuus rinnastuu näin toimijuuteen, aktiiviseen osallistamiseen sekä oikeuteen tulla kuulluksi. Osallisuuden käsite onkin muotoutunut niin sanotuksi sateenvarjokäsitteeksi, joka kokoaa alleen erilaisia osallisuuteen liittyviä näkökulmia ja lähestymistapoja. Osallisuus on siis käsitteenä tunnustettu ennen kaikkea mahdollisuudeksi vaikuttaa oman elämän kulkuun, mahdollisuuksiin ja toimintoihin.

Kaikki lapset haluavat olla mukana ja osallisena yhteisössään. He haluavat tulla

ymmärretyiksi ja saada tietoa siitä, mitä ympärillä tapahtuu. Lasten osallistumisen oikeus kiinnittyy vahvasti perus- ja ihmisoikeussääntelyyn. Sekä YK:n lapsen oikeuksien sopimus että YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskeva sopimus velvoittavat valtioita toimenpiteisiin, joilla lasten osallisuutta voidaan vahvistaa ja tukea. Suomen perustuslain mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilönä ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Lapsen osallisuus onkin noussut tärkeäksi käsitteeksi ja tavoitteeksi nyky-yhteiskunnan toiminnoissa, strategioissa ja ohjelmissa. Esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhuollon muutoksessa asiakkaan osallisuus ja toimijuus oman asiakasprosessin omistajana ovat vahvistuneet. Tärkeäksi osallisuuden vahvistamisen tekijäksi on nostettu palveluiden sekä tarvittavan tuen yhteen sovittuminen; ennen kaikkea palveluiden ja tuen tulisi sovittua perheiden ja lasten yksilölliseen arkeen. Lapsi tunnustetaan siis omaa elämäänsä, oppimistaan ja tulevaisuuttaan muovaavana yksilönä. Perheen merkitys tässä kasvussa on merkityksellinen. Parhaimmillaan osallisuus tuottaa lapselle terveyttä ja hyvinvointia sekä mahdollistaa turvallisen, hyvän ja kehittävän kasvualustan. Lapsen osallisuus ja kasvaminen täysiin mahdollisuuksiinsa eivät kuiten-

kaan tapahdu yhtäkkisesti tai tyhjiössä vaan vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa. Kasvamiseen ja osallisuuden mahdollistamiseen kaikki lapset tarvitsevat aikuisten tukea. Lapsen oppiminen ja kasvamisen tapahtuu kaikissa elämän konteksteissa. Aikuiset ovat ratkaisevassa asemassa siinä, miten hyvin lapsen osallisuus mahdollistuu. Lapsen kanssa toimivien tulisi luoda niitä tilanteita, joissa lapsen ajatukset sekä toiminta otetaan vakavasti, sillä näin aikuinen antaa tukensa lapsen toimijuudelle sekä yhdenvertaiselle osallisuudelle. Erityistä huomiota lapsen toimijuuden ja osallisuuden vahvistamiseen tulee kiinnittää silloin, kun kyseessä on erityistä tukea tarvitseva lapsi. Näiden lasten osallisuuden rakentumisessa aikuisten yhteistoiminta on merkityksellistä.

Erityistä tukea tarvitseva lapsi saa tukea kasvamiseen, kehitykseen ja oppimiseen eri ihmisiltä, joiden toimintaa määrittelevät eri tieteiden paradigmat ja toimintatavat. Tutkimuksessani lapsen arki rakentui koulun, kodin ja kuntoutuksen konteksteissa. Näiden kontekstien risteyskohdassa kohtaavat eri tieteenalat, paradigmat sekä erilaiset lähestymistavat käsitteineen. Käsitteet vaihtelevat ekokulttuurisesta teoriasta toimintakyvyn ja inklusion kautta pedagogiseen kuntoutukseen. Tämä käsitteiden, kielten ja toimintatapojen moninaisuus haastaa lapsen ympärillä toimivia aikuisia. Silloin kun lapsella on todettu erityinen tuen tarve, moniammatillisen ja monitoimijaisen yhteistyön merkitys korostuu. Yhteistyön keskiössä on lasten ja perheiden sekä ammattilaisten jaettu asiantuntijuus, jolloin tietoa käytetään monitasoisesti ja -suuntaisesti. Erilaisten tieteenalojen toimintakulttuurien kohtaaminen vaatii mukautumis- ja sulautumiskykyä, jotta pystytään tarjoamaan paras mahdollinen tuki ja kasvualusta lapselle. Tämä edellyttää lasten ja vanhempien kanssa toimivilta asiantuntijoilta monialaista työskentelykulttuuria, jossa vanhemmat ja lapset tunnustetaan kumppaneina, omien asioidensa parhaina asiantuntijoina. Yhteisen toiminnan rakentaminen arjessa vaatii halua mukauttaa omaa toimintaansa yhteisiä tavoitteita palvelevaksi. Yhteistyötä haastaa kuitenkin palvelujärjestelmä ja palveluiden erillisyydet.

Kun perheessä on erityistä tukea tarvitseva lapsi, hänen palvelunsa tuotetaan usein erillisinä kokonaisuuksina. Kaikille toimijoille ei näin synny kokonaiskuvaa lapsen tarpeista. Esimerkiksi kuntoutusta ja terapiaa ei voida erottaa opetuksesta ja kasvatuksesta erillään olevaksi toiminnaksi, koska nämä kaikki yhdessä tukevat lapsen meneillään olevaa kehitystä.

Tutkimukseni paikantuu kouluikäisen, erityistä tukea tarvitsevan lapsen arkeen ja toimintaympäristöihin. Tutkimuksessani tarkastelin kouluikäisen erityistä tukea tarvitsevan lapsen osallisuuden rakentumista kotona, koulussa ja terapiassa. Tavoitteena oli tutkia vanhempien, opettajien ja terapeuttien käsityksiä osallisuudesta ja erityisesti tutkia heidän käsityksiään lapsen osallisuuden mahdollistamisesta. Tutkimuksen tavoitteena oli luoda substantiivinen teoria lapsen osallisuutta edistävästä yhteistoiminnasta. Lähestyin tutkimuskohdetta neljän tutkimuskysymyksen kautta:

1. Millainen on osallistujien käsitys lapsen osallisuudesta?
2. Miten osallistujat tukevat lapsen osallisuutta koulussa, kotona ja terapiassa tutkimushetkellä ja tulevaisuudessa?
3. Mitkä tekijät estävät lapsen osallisuuden toteutumista koulussa, kotona ja terapiassa tutkimushetkellä ja tulevaisuudessa?
4. Miten yhteistoiminnalla voidaan edistää lapsen osallisuutta koulussa, kotona ja terapiassa?

Empiirisen havainnoinnin ja keskustelujen avulla tutkimuksessa pyrittiin kehittämään uutta teorian tietoa. Tämän vuoksi tutkimusmenetelmäksi valikoitui grounded theory -menetelmä. Tutkimuksen tavoitteena oli todentaa osallisuuden ilmiötä ihmisten omasta merkityks maailmasta käsin. Tutkimus eteni jatkuvalla vertailulla etsien ja löytäen merkityksellisiä tekijöitä. Tutkimuksen analyysiprosessi eteni aksiaaliseen koodaukseen selektiiviseen koodaukseen, ja analyysiprosessin lopuksi muodostin substantiivisen teorian kouluikäisen erityistä tukea tarvitsevan lapsen osallisuuden todellisuudesta ja sitä mahdollistavasta yhteistoiminnasta.

Tutkimukseen osallistui viisi erityistä tukea tarvitsevan lapsen vanhempaa, kolme terapeuttia ja kaksi opettajaa. Tutkimusaineisto kerättiin kyselylomakkeiden, yksilohaastattelujen, ryhmäkeskustelujen sekä ryhmätyö-materiaalien avulla. Tutkimuksen aineisto kerättiin vuosien 2015–2016 aikana osallistujien yhteistoimintaprosessissa.

Tutkimuksen tuloksena syntyi substantiivinen teoramalli kouluikäisen erityistä tukea tarvitsevan lapsen osallisuutta mahdollistavasta yhteistoiminnasta. Tulosten pohjalta näyttää siltä, että lapsen osallisuuden mahdollistavaan yhteistoimintaan olisi hyvä kiinnittää huomiota jo varhaislapsuudessa. Yhteistoimintaa edistäviä ja sitä estäviä tekijöitä tarkastelemalla voidaan löytää osallisuutta mahdollistavia yhteistoimintatapoja. Osallisuutta mahdollistava yhteistoiminta näyttäytyy toimijoiden keskinäisenä vuorovaikutusprosessina, jonka ytimessä on lapsi. Yhteistoiminnan avaintekijöiden määrittäminen mahdollistaa toiminnan kehittämisen.

Tutkimuksen tuloksena syntyneessä, osallisuutta mahdollistavassa yhteistoimintamallissa lapsi on tärkeä osa oman osallisuuden rakentumisesta. Yhteistoiminnan edellytys on, että toimijat tunnistavat lapsilähtöisyyden perustavanlaatuisiksi lähtökohdaksi toiminnalleen ja rakentavat sitä kautta yhteistoimintaa tavoitteenaan lapsen mahdollisimman hyvä osallisuus. Lapsilähtöisyys sisältää pyrkimyksen työskennellä lapsen maailmasta käsin hänen toiveensa ja yksilölliset tarpeensa tunnistaen. Lapsi nähdään siis aktiivisena toimijana ja ennen kaikkea lapsena, yksilöllisenä persoonana.

Yhteistoiminnan avaintekijäksi tunnistettiin lapsen aito kohtaaminen vuorovaikutuksessa. Se edellyttää aikuisilta mahdollisuutta keskittyä, olla läsnä ja antaa aikaa lapselle sekä kykyä kuunnella lapsen toiveita ja tarpeita sekä herkkyyttä vastata niihin. Lapselle tulee myös syntyä tunne asioiden etenemisestä ja hänen mahdollisuuksistaan vaikuttaa omiin asioihinsa. Lapsen vahvuuksien tunnistaminen on tärkeää. Vahvuuksien ja rajoitteiden tasapainosta syntyy oppimista, toimintakykyä ja kasvua mahdollistava prosessi, jossa lapsi voimaantuu, kasvaa ja kehittyy. Kannustamalla ja rohkaisemalla

lasta päivittäisissä toiminnoissa luotsataan häntä myös itsenäiseen toimintaan ja päätöksentekoon. Lisäksi lapsen olisi hyvä saada kantaa vastuuta omasta toiminnastaan. Se, että lapsi saa osallistua itse toimintaa ohjauvien sopimusten tekemiseen, motivoi häntä ja kasvattaa kohti tulevaisuutta. Toiminnan tavoitteiden olisikin hyvä olla aidosti lapsilähtöisiä ja yhdessä luotuja. Tämä tarkoittaa sitä, että aikuisten toiminnan tulee olla lapsesta lähtöisin olevaa ja hänelle sopivia vaihtoehtoisia toimintatapoja etsivää. Kaikessa toiminnassa tulisi tukea myös kaverisuhteita ja hyödyntää vertaistukea.

Yhteistoiminnassa toimijoiden olisi hyvä tunnistaa oma tehtävänsä ja roolinsa ja jakaa omaa osaamistaan tässä yhteistyössä. Ammattirajat ylittävä tiedon ja osaamisen jakaminen toimijoiden kiinteässä vuorovaikutuksessa on merkityksellistä. Esimerkiksi terapeutin osallistuminen luokkaopetukseen vahvistaa sekä opettajan että terapeutin tietoja ja taitoja yhdistäen toimintakyvyn ja oppimisen tuen sekä osallisuuden mahdollistamisen. Olennaista yhteistoimintaprosessissa on siis pysähtyä tarkastelemaan sekä omaa että yhteistä toimintaa. Kyky asettua toisen asemaan mahdollistaa lapsen arjen ymmärtämisen ja myönteisen lähestymisen.

Osallisuutta mahdollistavalla toiminnalla voidaan nähdä olevan kauaskantoiset vaikutukset. Toiminnalla tähdätään lapsen turvalliseen kasvuun ja kehitykseen kohti osallistuvaa, mahdollisimman itsenäistä aikuisuutta. Aineistosta voidaan päätellä, että lapsen osallisuutta mahdollistavaan yhteistoimintaan tulisi panostaa heti elämänkaaren alkumetreiltä saakka yhteisin toimintaperiaattein. Yhteistoiminnan ytimessä ovat osallisuuden edellytykset, lapsi oman osallisuutensa rakentajana, osallisuuden mahdollistavat toimintatavat, osallisuuden esteet sekä lapsen osallisuus aikuisuudessa. Substantiivinen teoria on viitekehys, jonka avulla lapsen kanssa toimivat aikuiset voivat tarkastella omaa ja toisten toimintaa sekä kehittää osallisuuteen vaikuttavia toimintatapoja.

Tutkimuksen kautta saadun tiedon avulla aikuiset voivat tarkastella ja jäsentää omaa ja yhteisönsä toimintaa erityistä tukea tarvitsevan koululaisen toiminnan suunnitte-

lussa, toteutuksessa sekä arvioinnissa. Teorian kautta aikuisten on mahdollista jäsentää käytännön toimia osallisuuden vahvistamisessa ja sitä kautta lisätä tietoisuuttaan sekä omasta että yhteisestä toiminnastaan. Yhteistyön ja toimintatapojen tarkastelu on olennaista voidaksemme ymmärtää, mitä osallisuus todella on ilmiönä, miten eri toimijat ajattelevat osallisuuden mahdollistuvan ja mitkä ovat yhteistoiminnan avaintekijät. Yhteistoimintamallin tuottamia avaintekijöitä voidaan hyödyntää esimerkiksi muistilistana yhteistoiminnan tarkastelussa. Olemassa olevat toimintakulttuurit tarvitsevat muutosta pystyäkseen vahvistamaan aidosti erityistä tukea tarvitsevan lapsen osallisuutta. Yhdyspinnoilla rakentuviin toimintamalleihin ja ruohonjuuritasolla tapahtuvaan lasten, perheiden ja asiantuntijoiden välisen yhteistyön kehittämiseen tulisi kiinnittää erityistä huomiota. Tämä yhteistyön kehittäminen mahdollistaa myös paremmin lapsille ja perheille tarjottavien palveluiden laadun ja saavutettavuuden.

Osallisuuden mahdollistaminen näytetään näin taitolajina, joka vaatii harjoittelua, monien asioiden yhteensovittamista, yhteisen kielen löytämistä, heittäytymistä ja rohkeutta. Osallisuuden eri muodot ja tasot elävät hetkissä ja lapsissa. Osallisuus ei ole staattinen, pysyvä ”tila”, vaan arjen eri ympäristöissä ja tilanteissa muotoutuva ”ilmiö”. Osallisuuden mahdollistaminen vaatii aikuiselta taitoa olla hiljaa, kuunnella ja aidosti kuulla lasta sekä taitoa löytöretkeillä lapsen maailmaan.

**Anu Kinnunen, ft, TtM (väitellyt),
koulutuspäällikkö, Savonia-ammattikorkeakoulu**

Kirjoitus on Anu Kinnusen väitöstilaisuudessaan esittämä lectio praecursoria. Väitöstutkimus ”Löytöretkellä lapsen osallisuuden. Substantiivinen teorian kouluikäisen erityistä tukea tarvitsevan lapsen osallisuutta mahdollistavasta yhteistoiminnasta” tarkastettiin Itä- Suomen yliopiston filosofisessa tiedekunnassa 30.4.2021.

Saatavissa: <https://erepo.uef.fi/bitstream/handle/123456789/24872/1618897272756967245.pdf>